

ERDÉLYI ARCOK

Bíró Sándor

(1907 – 1975.)

1. Aki manapság átutazik a székelyföldi Sóvidéken, vajon gondol-e arra, hogy a Franciaországban hatvannyolc éves korában elhunyt történész a festői szépségű Alsósófalván látta meg – 1907. április 12-én – a napvilágot? Aligha. Legfennebb a beavatottak, a szakmabeliek. Magam is szégyenletesen keveset tudnék Bíró Sándorról, ha a nyolcvanas évek derekától kezdve nem foglalkoztam volna a két világháború közötti erdélyi értelmiségnevelési műhely, az *Erdélyi Fiatalok* (1930–1940.) történetével. Előbb a folyóiratban közreadott írásai tették mély benyomást rám, majd a nemzedéki mozgalmat megszervező Jancsó Bélával folytatott levelezése. Végül pedig az erdélyi románság 1918 előtti, illetve az erdélyi magyarság 1918 utáni kisebbségtörténetéről írt alapvető műve, amelynek második kiadása Csíkszeredában jelent meg.

2. A húszas évek elején eszmélkedő, értelmiségi pályára készülő fiatal erdélyi évfjártoknak mindenekelőtt azt kellett felismerniük, hogy apáik nemzedékének 1918 előtti (többségi) történelemszemlélete kisebbségi helyzetben tarthatatlan, életellenes. Új viszonyulási rendszert kellett kialakítani az élet minden területén: irodalom- és tudományművelésben, nevelésben, gazdaság- és társadalomszervezésben. Olyan jövőstratégia kidolgozására – s ennek megfelelően olyan gyakorlati életprogram megalapozására – volt szükség, amely alkalmasnak látszott a történelmi katasztrófának tekintett kisebbségi helyzet békés meghaladására. S ez volt a Kossuth által meghirdetett, majd a Jászi által újrafogalmazott Duna-konföderációs gondolat reneszánsza. Erre a harmincas évek fordulóján időszerűvé vált utópiára helyezett aztán hangszekrényt Németh László a Duna-völgyi népek „tejtestvériségének” metaforájával, a magyarországi belső megújulás követelményét társítva az utódállamok fiatal magyarságának demokratikus jövőigényével. Ebbe a sorba illeszkedik a Kárpát-medencei haladó magyar ifjúsági mozgalmak Kolozsvárra tervezett „Duna-konföderációs” konferenciája is, amelyik 1930–1931 táján elmaradt ugyan, de amelynek elő-készületei eszmetörténeti jelentőségűek.

Szerteágazó levelezésének tanúsága szerint az *Erdélyi Fiatalok* mozgalmának elindítója és irányítója, Jancsó Béla (1903–1967.) szoros barátságban állt korosztálya történészeivel, mindenekelőtt azokkal, akik Erdély történelmének és főként a magyar – román kapcsolatok történetének a feltárásában, a kisebbségi kérdés tanulmányozásában más szempontokat érvényesítettek, mint a korabeli hivatalos – román és magyar – történetírás képviselői; azokra figyelt, akik eredeti forrásfeltárásokkal alapozták meg pályakezdő műveiket; akik a tudományos objektivitást és a politikai józanságot képviselték a kor uralkodó nemzetszemléletének gyűlöletszító légkörében. Kedvenc eljárása volt, hogy az ösztöndíjhoz jutott fiatal kutatókat már Grenobleban, Párizsban, Berlinben, Bécsben, Bukarestben, Budapesten munkába állította; rendszeresen cikkeket és tanulmányokat kért tőlük a mozgalom fórumának tekintett folyóirat készülő számaiba; igyekezett ránevelni őket arra, hogy az erdélyi kérdéscsok tágabb európai; összefüggésekben lássák és láttassák hazatérésük után pedig még inkább igyekezett kamatoztatni tudásukat az

Erdélyi Fiatalok célkitűzéseinek a megvalósításában; gondja volt arra, hogy pályakezdő műveik a lap hasábjain kapják meg az első szakszerű bírálatokat.

Hogy kikre számíthatott Jancsó Béla? Mindenekelőtt azokra, akiknek érdeklődési körét, témaválasztását eleve meghatározta az erdélyi (nem egy esetben: a székely–magyar) származástudat. Közéjük tartozik Asztalos Miklós (1899–1986.), Bányai László (1907–1981.), Bíró Sándor (1907–1975.), Mátkai László (1914–1989.), Mester Miklós (1906–1989.), Tóth András (1915–2003.), I. Tóth Zoltán (1911–1956.). Asztalos Miklósnak – aki a Bartha Miklós Társaság alapító elnökeként figyelemmel kísérte, Magyarországon népszerűsítette az Erdélyi Fiatalok törekvéseit – különösen a Wessclényiről és Kossuthról írt könyvei voltak nagy hatással Jancsóra. Bányai László előbb tudósításokban összegezte a maga európai tapasztalatait (Grenoble, Párizs) az Erdélyi Fiatalok számára, amikor pedig a tulajdonjoggal rendelkező alapító-főmunkatársak sorába került, a párizsi *Le Monde Nouveau* folyóiratban értekezett az erdélyi románok, magyarok és németek sorsközösségéről (*La Transylvanie, Suisse orientale*, 1930.). A Sorbonne-on végzett tanulmányai után Bíró Sándor is az Erdélyi Fiatalok körében talált barátokra és eszmetársakra. Bányaival ellentétben – aki történelmi ambícióit 1933-tól alárendelte a kommunista propagandának – a harmincas évek derekától egyre inkább szaktudósként mutatkozik be. Nemcsak értékezik az erdélyi történetírás feladatairól (a folyóirat 1934-es évfolyamában), hanem hozzá is lát fő művének a megalapozásához. (*Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok [1867–1940.]*. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, Bern, 1989. Második kiadása a csíkszeredai Pro-Print Könyvkiadónál jelent meg 2002-ben Bárdi Nándor előszavával.) Az ugyancsak Kelet-Európa-kutatóként ismertté vált székelyföldi Mester Miklós, *Az autonóm Erdély és a román nemzeti követelések szerzője* hívja fel a figyelmet Tóth András *Az erdélyi román kérdés a XVIII. században* című művére, Jancsó megbízásából pedig az ő nevéhez fűződik a magyarországi reformmozgalom fiataljaival való kapcsolatok kiépítése. Az 1956-os magyar forradalom idején elhunyt I. Tóth Zoltán, aki az *Erdélyi Fiatalok* munkatársaként jutott ki a harmincas évek második felében a Sorbonne-ra, ugyancsak járatos volt a Kossuth-kérdésben, a magyarok és románok történetében; aligha véletlen, hogy 1946-ban éppen ő volt az egyik szorgalmazója Bíró Sándor fentebb említett műve megjelenítésének. Közvetve vagy közvetlenül valamennyien kimunkálói az *Erdélyi Fiatalok* történelemszemléletének, a kisebbségi helyzet meghaladását célzó erőfeszítéseknek.

3. Két évtized politikatörténeti eseményeit, valamint gazdasági, társadalmi és művelődési jelenségeit áttekintve, Bíró Sándor eléggé lehangoló képet fest a két világháború közötti állapotainkról az *Erdélyi Fiatalok* 1939. évi első számában. Kimutatja például, hogy a romániai magyarság érdekképviselőjét felváltó Országos Magyar Párt erejét felőrölték a kisebbségi jogvédelem politikai harcrai, s így nem tudott idejekorán élére állni a gazdasági, társadalmi és művelődési önszerveződéseknek. A vi-

lággazdasági válságból kilábaló egyesületeink (EGE, Hangya szövetségek) csak a harmincas évek derekára erősödtek meg annyira, hogy a gazdasági élet korszerűsítését elkezdhessék. A vagyontól megfosztott tudományos és művelődési egyesületek (EME, EMKE) ugyancsak ez időben láthattak komolyabb munkához, miután jogi helyzetüket tisztázták. A tizenöt évi hátramaradás különösen a tudományművelésben éreztette erőteljesen a hatását, a kisebbségi nevelés akut kérdéseinek a megoldása is elhúzódott a harmincas évek derekáig. Ekkor kezdett körvonalazódni egy korszerűbb nemzetpedagógiai szemlélet, amely – elsősorban az egyházak életében bekövetkezett belső megújulás révén – áthatotta a családi nevelést éppúgy, mint az iskolán kívüli népnevelést. Történik mindez Balázs Ferenc, Makkai Sándor, László Dezső, Bíró Sándor, Márton Áron, Venczel József felismeréseinek és áldozatos munkájának köszönhetően. Bíró 1939-ben már „az egészséges fejlődés” jelszót is megfigyelhette a kisebbségi élet minden területén. Hiányolja viszont, hogy nem folyik céltudatos, szervezett munka a szétszórt kezdeményezések összefogására, a párhuzamosságok kiiktatására. Ezt az érvelést erősítették fel akkoriban Debreczeni László, Jancsó Béla, László Dezső, Márton Áron, Venczel József okfejtései.

Debreczeni László egy – Orbán Balázsról elnevezett – Tudományos Munkaközösség létrehozására tett kísérletet 1939 novemberében. *Tudományos életünk elsorvadása* című tanulmányában voltaképpen az *Erdélyi Fiatalok* tudományszervezési elgondolásait összegezte. „Ráműtöttem tudományos életünk elhanyagolt területeire, legfontosabb feladataira és a helyzetünk-ből adódó teendők – szűkebb életterünk határain messze túlmutató – jelentőségére, lehetőségeire. Ezt az írást akkor egy új tudományszervezés első jeladásának – az Orbán Balázs Tudományos Munkaközösség megalakítását célzó harangkondításnak – szántam, a rohamosan torló háborús események azonban gátat vetettek a megvalósulásnak.” (Cséke Péter: *Vigyázó torony*. Beszélgetések Debreczeni Lászlóval. Kriterion Könyvkiadó, 1995. 18–19.)

4. Az *Erdélyi Fiatalok* alapító-főmunkatársai nemcsak belpolitikai szempontból tartották fontosnak az együttélés feltételeinek a megeremelését és a kölcsönös megismerés útjában álló akadályok elhárítását. Hivatást láttak annak előmozdításában is, hogy az érdekezésszerűen alapuló együttműködés igénye mindkét országban az állampolitika rangjára emelkedjék. Ezt a célkitűzést szolgálták már az is, hogy a bukaresti szociológiai iskola munkásságáról és a falumunkát is végző erdélyi Astra tevékenységéről rendszeresen hírt adtak, hiszen a lap magyarországi terjesztése révén hitelesen tájékoztathatták az ottani közvéleményt is. Hogy ez mennyire eredményesnek bizonyult, kimutatta már a szak kutatás: a nemzetközi hírű román szociológia bukaresti műhelyének eredményei serkentőleg hatottak a magyarországi falukutatásokra is. A folyóirat ugyanakkor nem mulasztotta el felhívni a romániai közvélemény figyelmét azokra a magyarországi kezdeményezésekre, amelyek – a népeket egymásnak uszító fasiszta terjeszkedés légkörében – a tárgyilagos józanság hangját képviselték, a román és a magyar nép békés együttélésének történelmi szükségességét bizonyították.

Mindez abban a felismerésben gyökerezett, amit Bíró Sándor 1937 elején így fogalmazott meg: „A [z *Erdélyi*] *Fiatalok* megindulásától kezdve folyton hangsúlyozta a románság múltja és jelene megismerésének szükségességét. Állandóan azon volt, hogy a romániai magyarság minél alaposabban ismerje meg a

románság viszonyait és életkörülményeit, mert csak a kölcsönös megismerés vezethet egy békés, megértő álláspont kialakulására. Ezért mindig kiemeltük azokat az irodalmi, tudományos vagy éppen politikai eseményeket, melyek a kölcsönös megismerést szolgálták.” (Erdélyi Fiatalok, 1937. I. 10.) Egy esztendővel később I. Tóth Zoltán arról számolt be, hogy a fiatal magyarországi történetírói nemzedék közép-európai hivatásának tesz eleget, amikor előszeretettel nyúl a nemzetiségi kérdéshez, „az illúzióködtől elfátyolozott kép megtisztításához”. Mert hiszen „a nagy lecke, a háború és a birodalom elvesztése keserű lehetőséget nyújtott a magyarországi új nemzedéknek, hogy őszintén megvizsgálja az összeomlás előidéző okokat, és így megnövelte a tárgyilagos ítélet lehetőségét. A lét és nemlét mélységéig ható töprengések túljuttatták az önző hatalmi álláspont szűk korlátain, és világosan utalják a nemzeti különjellel mellett a nemzetek összefogásának elve felé.” (Erdélyi Fiatalok, 1938. 3–4. 25.)

Sokatmondó tény: a kolozsvári lap történész munkatársai (elsősorban Bíró Sándor és I. Tóth Zoltán, illetve a gyermekkorától Magyarországon élő, székelyföldi születésű Mester Miklós) azt a vonulatot emelték ki a Magyarországon folyó történetkutatások irányzatai közül, amelyek a magyar–román kapcsolattörténet fejezeteinek tárgyilagos bemutatásával járult hozzá „az illúzióködtől elfátyolozott kép megtisztításához”. Mester Miklósnak a román nemzeti követelésekről szóló könyvét (*Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863–64. évi nagyszebeni országgyűlésen*) recenzálva például Bíró Sándor fontosnak látja leszögezni: „A két egymás mellett élő nép szenvedélyektől izzó mai világában különösképpen nagy értéknek látjuk a fiatal magyar történetíró tárgyilagosságát. Hiszen ez a mai szélsőséges felfogású világban a legnehezebb feladatok közé tartozik. Megőrizni a tudomány fenséges hidegvérét és az igazság fanatikus szeretetét akkor, amikor mindkét részről a legképtelenebb állításokat halljuk a két nép múltját illetően. A szélsőséges felfogások meglepő módon arról, hogy az igazság meghamisítása előbb-utóbb megbosszulja magát, s egyenesen ártalmára van annak az ügynek, amely miatt azt elkövetették.” (Erdélyi Fiatalok, 1937. I. 10.) Mester Miklós nem esett ebbe a hibába, hangsúlyozza Bíró, hőseiről román forrásmunkák alapján ír – megértéssel és rokonszenvvel. „Halljuk a románokat anyanyelvükön beszélni a megyei törvényhatóságok gyűlésein; látjuk öntudatos és rokonszenves szereplésüket, amint fanatikusán követelik népük nyelvének egyenjogosítását a többi nyelvekkel. A románok akkori vezetői mély éleslátással akarták a transzszilvániai népek egymáshoz való viszonyát az evangéliumi erkölcs kőszikla alapjára helyezni, mikor Pușcariu szerint mindenki számára ezt a tételt állították fel: »Ami neked nem tesz, ne tedd másnak sem.« Ugyanilyen értelemben nyilatkoztak a románság legismertebb, legnagyobb tekintélyű vezetői is, mint Șagună, Barițiu, Suluțiu stb., akik országgyűlési beszédeikben mind hitet tettek a transzszilvániai népek nyelvbékéje mellett.” (Uo.)

„Magyarság és románság a Duna völgyének két, a kisépek sorsában egymásra utalt szomszéd népe, melyeket a régi ellentétek nem szükségszerűen választanak el – idézi az *Erdélyi Fiatalok* IX. évfolyamának hasábjain I. Tóth Zoltán magyarországi pályatársát, Tóth Andrást, aki *Az erdélyi román kérdés a 18. században* címmel adott ki 1938-ban könyvet Budapesten. – Magyarságnak és románságnak egyaránt érdeke, hogy egymást, egymás történelmét, az egymással való kapcsolatokat történetét a

józan racionalitás szemüvegén keresztül megismerje.” (Uo.) Tóth Zoltán a szóban forgó munka – napjainkban ugyancsak időszerű – vezérelvét emelte ki, ami teljesen egybevágott az Erdélyi Fiatalok felfogásával, hiszen a lap indulásától kezdve tudományos tárgyilagossággal igyekezett bemutatni ezeket a kérdéseket. Annál is inkább, mivel azt vallották: „a másokkal szembeni egyoldalú elfogultság még nem tartott meg senkit, de másfelől a mások értékének az elismerése még nem jelenti saját értékeinknek a megtagadását.” (László Dezső: *A kisebbségi magyar ifjúság problémája*. Erdélyi Fiatalok, 1937. III. 6–9.) Ebből következett az igényük is, hogy egymás értékeinek a bemutatásában a tudományos objektivitás kölcsönös legyen. Sajnos, nem volt az. Vagy csak nagyon ritkán. Amit bizonyít a rengeteg félretájékoztató, a minden alapot nélkülöző vádaskodás.

I. Tóth Zoltán joggal tette szavát: „A nemzetiségi kérdés tárgyalása majdnem kivétel nélkül a legelfogultabb, önző, egyoldalú szempontok mellett szokott történni.” Erélyesen kérdezzék rá arra: mi a magyarázata annak, hogy olyan kevesen tartják tiszteletben a tudományos objektivitás követelményeit? És az elfogultságban, az egyoldalú szempontok alkalmazásában, a rossz értelemben vett nemzethűségben, a politikai célok hajhászásában találta meg a választ. Holott a kölcsönös egymásrautaltság felismerése vezethet csak tartós eredményre. (Uo.)

A tudományos és politikai józanság szava volt ez 1938-ban. Az már nem az Erdélyi Fiatalokon múltott, hogy a „józan racionalitás szemüvegét” – amit Tóth András és I. Tóth Zoltán igényelt – abban a korban olyan kevesen viselték.

Ebben az időszakban különös jelentősége van annak, hogy Jancsó Béla már 1935-től kezdve nyomatékkal felhívja a figyelmet a társadalmi és nemzeti haladás, a demokratikus kibontakozás legégetőbb kérdéseit előtérbe állító magyarországi népi frók reformmozgalmára, ugyanakkor élesen megkülönbözteti ettől a reform jelszavait kisajátító jobboldali előretörést, miközben erőteljesen tiltakozik az álreformizmus magyarországi importja ellen, hiszen az csak akadály lehet az erdélyi magyarság igazi belső megújulásának (Jancsó Béla: *Szabó Dezső és Székfi Gyula*. Erdélyi Fiatalok, 1935. I. 1–11.), másrészt pedig táplálója a szélsőséges román nacionalizmus magyarellenes tüzének.

Amivel szemben egyre kevésbé tudtak védelmet nyújtani a fiatal erdélyi magyar értelmiségiek társadalmegismerő mozgalmának azok a kimagasló román személyiségek, akiket 1930-tól szövetségeseiknek tekintettek. Csalódnuk kellett mindekelőtt Nicolae Iorgában, aki tudósként támogatta ugyan őket, de miniszterelnökként nem engedélyezte a kolozsvári magyar egyetemi hallgatók önálló egyesületének a megalakítását. Csalódtak továbbá Ion Chinezuban, aki bár jól ismerte az Erdélyi Fiataloknak a román – magyar közeledésért, a kölcsönös megismerésért kifejtett munkáját, a politikai légkör nyomásának engedve az objektivitást mellőzte, amikor a román közvélemény előtt a mozgalomról beszélt. A harmincas évek második felében pedig Dimitrie Gusti professzorról és közvetlen munkatársáról, Emanoil Bucuțáról derült ki, hogy kritikus helyzetben nem tudnak a fiatal magyar falukutatók segítségére lenni; 1937-ben, amikor arról volt szó, hogy a kimondottan magyar többségű vidékekre az Erdélyi Fiatalok küldjön falumunkacsoportot, s a nacionalista Aghelescu közoktatásügyi miniszter ezt megvétózta, akkor az engedély kiharcolásához nem akad a nemzetközi hírnévnek örvendő román szociológiai iskola tagjai közül senki, aki szembe merne szállni Anghel-

lescuval. A jelenség tágabb összefüggésben az értelmiség és a hatalom viszonyát, az értelmiség hatalmának és a hatalomra jutott értelmiség felelősségének kérdését érinti, amire itt most nem kívánunk kitérni.

5. Az Erdélyi Fiatalok történelemszemlélete végül is Bíró Sándor *Kisebbségben és többségben* című művében öltött maradandó formát. Több mint tudománytörténeti tény, hogy a második világháborút követően, a párizsi békeszerződés előkészítése idején „történelmi szerep” várt a kéziratra. Bárdi Nándornak a kötet erdélyi kiadásához írt előszavából tudjuk, hogy 1946 februárjában I. Tóth Zoltán, áprilisban pedig Lukinich Imre egyetemi tanár véleményezte a Jancsó Benedek munkáihoz hasonló fontosságú kéziratot. Íme, milyen érvekkel sürgette I. Tóth Zoltán a kézirat mielőbbi megjelentetését:

„Bíró Sándor [...] módszerének legfontosabb vonása az, hogy a magyarországi románság helyzetét annak saját megnyilatkozásai alapján mutatja be. Forrása elsősorban a legújabb kori történetkutatás kimeríthetetlen kincsesbányája: a hírlapirodalom, ami mellett esetenként felhasználja a tudományos és adatközlő publikációk vonatkozó részét is. A románság helyzetét 5 kérdéscsoportban mutatja be: I. Gazdasági helyzete, II. Nyelvhasználata, III. Egyházi helyzete, IV. Közművelődése és V. Jogai és közsabadságai. Mindezekben sikerült a szerzőnek a magyarországi románság életének legfontosabb mozzanatait rendszeresen megragadni.

Bíró Sándor minden elődjénél sikeresebben alkalmazza a magyar nemzetiségi politika mentetegetésére az összehasonlítást a szomszéd és a távolabbi népek, illetve államok nemzetiségi politikájával. Ez az összehasonlítás a magyarságot majdnem minden esetben kedvező színben tünteti fel. Ez Bíró Sándor könyvének nagy pozitívuma. A második nagy pozitívuma a magyarországi románságnak a magyar nemzetiségi politikára vonatkozó kedvező nyilatkozatainak az összegyűjtése. A románság sajtó-megnyilatkozásaiban maga is kénytelen volt a magyar nemzetiségi politika méltányos voltát bevallani. [...] A dualizmus korának magyar nemzetiségi politikája Deák és Eötvös emelkedett liberális szellemében lovasias és méltányos volt a nemzetiségek iránt, minek következtében a románság gazdasági, művelődési és egyházi szempontból minden korlátozás nélkül a legszabadabban felvirágozhatott. A románság azonban dákoromán irredentizmusa miatt – melyet a dualizmus első két évtizedében úgyszólván semmi sem korlátozott – visszaélt a lehetőségekkel, és magyarellenes irányban használta ki a magyar jóindulatot. Ilyenformán a magyar államvezetés kénytelen volt törvényeiben és rendeleteiben az államellenes román magatartás ellen védekezni.

Adatgazdagsága, rendszeressége, általában mértéktartó hangja, az eredmények meglepő újsága Bíró Sándor munkáját a nemzetiségkutatás komoly nyereségeként mutatják be. Legnagyobb érdeme az, hogy a magyarság számára kedvező mozzanatokot mutatja be. Kénytelen vagyok azonban a dolgozat hátrányos oldalaira is rámutatni. [...]

Az anyag kiválasztása egészen egyoldalú, amennyiben nemcsak a románellenes magyar megnyilatkozásokat hallgatja el, hanem a román forrásanyagot is csak a magyarságra nézve kedvező (vagy pedig a magyarságot szélsőségesen támadó) részleteiben használja fel. Az adatok sokasága a teljes forrásfelhasználás látszatát kelti, holott a valóságban egyoldalú és célzatos kiválasztás történt, s a kivételes esetek szabályként tűnnek fel. Az eljárás súlyos voltát enyhíti, hogy az eredmény román források-

kon alapul, a valóságnak tényleg bizonyos felderítésre érdemes részletét képezi, és végül a magyarság nemzetiségi magatartásának kedvező színben való feltüntetésére alkalmas. [...] A könyv előnyei azonban nagyobbak, mint hátrányai, ezért a magam részéről szükségesnek találom, hogy a magyar nemzeti-ségi politikát csak árnyoldalairól ismerő külföld felvilágosításá-

ra Bíró Sándor könyve angol vagy francia nyelven a legsürgősebben nyilvánosságra kerüljön. Magyar nyelven való megjelentetését a kifejtett okokból csak másodsorban ajánlhatom.” (Idézi Bárdi Nándor in: Bíró Sándor: Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002. 6–7.)

